

TALABALARDA PSIXOLOGIK HIMOYA MEXANIZMLARI SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI.

Botirov Z. Z.

Qarshi davlat universiteti magistri

Oliy ta'limda o'quv faoliyatining o'ziga xos xususiyati bu talabanning mustaqil-ijodiy faoliyatiga qo'yiladigan talabdir. Talabanning faolligi uning shaxsiy rivojlanishi va o'z-o'zini anglashda muhim omildir. Bu holatni K.A. Abulkhanova-Slavskaya, B.G. Ananyev, L.I. Ansiferova, L.I. Bojovich, YE.I. Stepanova, Y.N. Kulyutkin V.A. Yakunin va h.k.) o'zlarning ilmiy-tadqiqot ishlarida keng o'rganib chiqqanlar. N.I. Reynvaldning fikriga ko'ra, universitetda ta'lim boshida, talabalar situatsion sezuvchanlik davrini boshdan kechiradilar, ya'ni yangi talablar va ta'sirlarga bo'lgan yuqori sezuvchanlik aks ettiriladi. Bu yoshdagi davr boshqalar bilan o'zaro munosabat uslubining shakllanishi uchun katta ahamiyatga ega. V.I. Slobodchikov va G.A. Sukermanlar shaxsni voqealar qamrovida rivojlanishini kurib chiqib, talabalik davriga individual rivojlanishning o'ziga xos bosqichi sifatida baho berganlar. Rivojlanishning bu bosqichida yoshlarning sherigi insoniyatdir, ular qadriyatlar va ideallar tizimi vositasida faol munosabatlarga kirishadilar. Bu rivojlanish bosqichining mohiyati ijtimoiy qadriyatlarni insonning shaxsiy pozitsiyasi o'lchovi bilan individuallashtirishdan iboratdir. Atrofdagilarning baholaridan ajralib, o'z avlodining kasbiy va siyosiy determinatsiyasini yengish orqali inson o'zi va o'zligi uchun javobgar bo'ladi. Berilgan xususiyatlarning shakllanish manbai yoshlarning yetakchi faoliyati: akademik va kasbiy tayyorgarligidir.

Universitet talabalarining kasbiy faoliyati tizimini shakllantirish tahlili Y.P. Povarenkov tadqiqotlarida ham o'rganilgan. Universitetdagi o'qish jarayonida kasbiy faoliyat tizimini shakllantirish jarayoni bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Talaba kasbiy tayyorgarligining birinchi bosqichi natijasi sifatida yangi o'quv holati-o'quv faoliyatining maktab davridagi samarasizligini anglash bilan yuz beradi. Maktab tajribasini amalga oshirish davomida o'quvchi ma'lum qiyinchiliklarga duch keladi va ularning energetik imkoniyatlarini katta zo'riqtirish orqali ta'lim natijalariga erisha oladi. Ikkinchi kursda talabanning faolligi o'qish-o'rganish faoliyatining yangi shakl va usullarini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, u keyingi kurslarda o'qitishning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Uchinchi kursda ta'lim olish kasbiy rivojlanishning ijtimoiy vaziyati o'zgarishi bilan tavsiflanadi: akademik ta'limdan kasbni egallash ta'limiga aylanadi. Yangi holat pedagogik amaliyot jarayonida belgilanib, unda talabalar o'quv-bilish vazifalari bilan emas, balki kasbiy muammolarga duch keladilar. To'rtinchi kursda o'qitishning bosh vazifasi kasb-mahoratli shaxsni shakllantirishdan iborat bo'ladi. Shunday qilib,

talaba shaxsining malakasini oshirishda eng munozarali bo'lgan birinchi va uchinchi o'quv kurslari hisoblanadi. Birinchi o'quv yilining ziddiyati yangi sharoit va o'quv faoliyatining usullariga moslashish zaruriyatidan iborat.

Uchinchi kurs qiyinchiliklari o'quvchining shaxsiy tajribasi arsenalida mavjud bo'lgan o'quv harakatlarini o'quv-kasbiy faoliyatining o'zgargan holatiga o'tkazish zaruriyatidan kelib chiqadi. Shuning uchun birinchi va uchinchi kurs talabalari uchun psixologik himoyaning konstruktiv usullarini o'zlashtirish eng dolzarb bo'lib bormoqda. Yuqoridagilar tajriba guruhlarini shakllantirishga asos bo'ldi.

Birinchi tajriba guruhi (TG-1) – psixologiya yo'nalishining 40 nafar birinchi kurs talabalari (1-kursni yakunlayotgan talabalar). Birinchi guruhda shaxsning konstruktiv psixologik himoyasini shakllantirishga psixologik himoya haqidagi nazariy bilimlarning ta'siri sinovdan o'tkazildi. Ikkinchi tajriba guruhi (TG-2) – psixologiya yo'nalishining 36 nafar ikkinchi kursni yakunlayotgan talabalar. Ikkinchi guruhda shaxsning konstruktiv psixologik himoyasini shakllantirishga shaxs xususiyatlari haqidagi bilimlarning ta'siri sinab ko'rildi. Uchinchi tajriba guruhi (TG-3) – psixologiya yo'nalishining 54 nafar uchinchi kursni yakunlayotgan talabalaridir. Ikkinchi guruhda shaxsning konstruktiv psixologik himoyasini shakllantirishda psixologik himoyadagi nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarning ta'siri sinab ko'rildi. 1, 2 nazorat guruhlari psixologiya yo'nalishi birinchi va uchinchi kurs talabalaridan tashkil topgan.

Bo'lg'usi psixologlarning konstruktiv psixologik himoyasini shakllantirish bo'yicha tajriba-eksperiment ishlar dasturi maxsus kurs "Shaxsni psixologik himoya qilish muammolari" doirasida amalga oshirildi. Maxsus kurs psixologiya yo'nalishining 1-, 2-, va 3-kursni yakunlayotgan talabalarida o'tkazildi.

Maxsus kursning mazmuni uchta blokdan: diagnostik, nazariy va tashkil etilgan tajriba bloklaridan tashkil topgan.

Birinchi blok – diagnostika. Konstruktiv psixologik himoyaning muvaffaqiyatli shakllanishi ko'p tomonlama talaba-“Men” konsepsiyasining ijobiyligi va meyoriy shakllanganligiga bog'liqdir. Tuzilganlik rejasiga ko'ra diagnostika bloki shaxsning ayrim jihatlarini, yo'nalganligini va o'ziga xos xususiyatlaridan tashkil topgan-“Men” konsepsiyasini chuqurroq anglash orqali o'zligini takomillashtirishga qaratilgan maxsus tashkil etilgan o'zini-o'zi anglash jarayonidan iborat.

Diagnostika bloki mazmunan yo'nalganligiga ko'ra, maxsus kurs davomida ikki marta amalga oshirildi: psixologiya yo'nalishi talabalarining psixologik himoya tizimini o'rganishning kirish va chiqish nazorati usullarida.

Buning uchun quyidagi metodikalardan foydalandik:

-Plutchik-Kelerman-Konte so'rovnomasi-psixologik himoya tizimining umumiy kuchlanishini va uning alohida mexanizmlarini aniqlash, eng soddadan-yetukligacha bo'lgan himoya mexanizmlarini tahlil qilish meyor;

-koping strategiyasining ko'rsatkichi-qiyinchilik va muammolarni bartaraf etish bo'yicha ularning konstruktivlik harakatlar darajasini baholash;

-shaxsiy differensiallik-o'z-o'zini baholash, o'z-o'zini nazorat qilish, psixologik faoliyatini himoya qilish ko'rsatkichlari sifatida.

Kirish va chiqish psixodiagnostika ko'rigidan so'ng, talabalar shaxsiy rivojlanishining umumiy tendensiyalari ko'rsatkichining natijalari bilan tanishadilar, o'zlarini boshqarish uchun konstruktiv psixologik himoya strategiyalarini tanlash bilan bog'liq tavsiya va yechimlar bilan qurollanadilar.

Ikkinchi, nazariy blokda psixologik himoya muammosiga ilmiy yondashuvlar ko'rib chiqildi, uning doirasida shaxsning psixologik himoya g'oyasi shaxsning yaxlitligini saqlab qolish va unga kiritilgan salohiyatni ro'yobga chiqarishga qaratilgan faol, ongli jarayon sifatida shakllandi. Talabalar bilan o'zaro aloqaning quyidagi shakllaridan foydalandik: ma'ruzalar, seminar mashg'ulotlari, shaxsga yo'naltirilgan individual va guruhviy maslahatlar.

"Psixologik himoya nazariyasiga kirish" mavzusini o'rganishdan maqsad-talabalarning psixologik himoya fenomeni haqidagi nazariy tasavvurlarini o'rganishdan iborat edi. Mavzu doirasida psixologik himoyaning o'rganilish tarixi, mamlakatimiz va xorijiy psixologiyada psixologik himoya bo'yicha zamonaviy g'oyalari haqida ma'lumotlar berildi.

"Himoyalangan xulq-atvor psixologiyasi" mavzusi talabalarning xulq-atvorida psixologik himoyaning ko'rinishlari haqidagi fikrlarini shakllantirish maqsadida o'rganildi.

Talabalarda psixologik himoya mexanizmlarining konstruktiv usullarini shakllantirish bo'yicha eksperimental izlanish natijalarini statistik qayta ishlash Vilkokson T-mezone yordamida amalga oshirildi. Bu borada statistik jihatdan ahamiyatli o'zgarishlar psixologik himoya mexanizmlaridan: repressiya, regressiya, rad etish, kompensatsiya, giperpensatsiyalarda aniqlandi. .

Birinchi kurs talabalarining "o'rnini egallash"ni himoya qilishning ibtidoiy mexanizmi keskinligi sezilarli darajada kamaydi ($T-V_{mea} = 9,5$ o'tish: saytda harakatlanish, qidiruv 6), bu ko'klamzorlashtirish tendensiyasining pasayishiga ishora qiladi, ong sohasidan bezovta qiluvchi ma'lumotni olib tashlaydi.

"Orqaga qaytish" ibtidoiy mexanizmining ishlash kuchlanishini kamaytirish ($T-V_{mea} = 8$ da $r < 0,01$) qiyinchiliklarni bartaraf etishda bolalarning xatti-harakatlarini tez-tez ishlatib turishi mumkin (1-jadval).

Psixologik himoya mexanizmlarining 1-kurs talabalarida shakllantirish kuchlanishini o‘zaro taqqoslashda Vilkokson mezonining empirik qiymatlari ifodasi

Psixologlarni himoya qilish mexanizmlari	O‘mini egallash	Orqaga qaytish	O‘rin almashtirish	Rad etish	Loyihalashtirish	Kompensatsiya	Giperpensatsiya	Ratsionalizatsiya	PHUK
T-Vmea.	9,5*	8*	26	15,5	41,5	18	21	34,5	36,5

Eslatma: 1,11-0,05 darajasida muhim ahamiyatga ega

1,11* - 0,01 muhim ahamiyatga ega

T-Vmea. - Vilkokson mezonining empirik ahamiyati

PHUK-psixologik himoyaning umumiy keskinligi

O‘tish: saytda harakatlanish, qidiruv T-Vmea =41,5) statistik jihatdan sezilarli darajada o‘zgarmadi, ehtimol, bu talabalarning yoshi va ularning o‘qitish profiliga bog‘liq, tasdiqlangan adabiy manbalar va boshqa ilmiy tadqiqotlarda ham shunga yaqin holatlar kuzatilgan.

"Rad etish" mexanizmining ishlash kuchlanishi (T-Vmea=15,5 da $r < 0,05$) kamaydi va pasayishiga olib keldi, qiyinchiliklarga e‘tibor bermaslik, qiyinchiliklarni e‘tiborsiz qoldirish kuzatildi.

"Kompensatsiya" mexanizmlaridan foydalanish keskinligining oshishi. T-Vmea=18 da $r < 0,05$), "giperkompensatsiya" (T-Vmea=21 da o‘tish: saytda harakatlanish, qidiruv 6) mehnatning kognitiv tahlilini kuchaytirish, ularni yengish uchun mumkin bo‘lgan variantlarni topishga intilish ifodalangan.

Umumiy taranglikda statistik jihatdan psixologik himoyada ahamiyatli o‘zgarishlar (T-Vmea=36,5) aniqlanmagan. Natijada, himoya mexanizmlari funksiyalarining o‘rtacha intensivligi bir xil, yuqori darajada bo‘lib qoldi.

Ibtidoiy mexanizmlardan foydalanish chastotasini kamaytirish va yuksak kuchlanishning oshishi tadqiqot maqsadini tasdiqlash imkonini beradi. Tadqiqotda amalga oshirilgan ilmiy tarbiyaviy ta‘sir talabalar shaxsining psixologik himoya tizimiga konstruktiv ta‘siri aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. -488 б.

2. Бассин Ф.В. Проблема психологической защиты // Психол. журнал. –1988. - №9. – С.79-86.
3. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: дис. ... доктора психол. наук. – М., – 456 с.
4. Жабборов Х.Х. Ўсмирларда мафкуравий иммунитет шаклланишининг психологик омиллари. Пс.ф.б.фал.док. (PhD) дисс... – Т., 2019, -160 б.
5. М.Файзиева Шахнинг психологик ҳимоя механизми Монография.Қарши “Насаф” НМИУ-2021 йил.143 бет.
6. М.Файзиева Шахс психологик ҳимоя механизмининг ижтимоий этник асослари. Пс.ф.д.(DSc) дисс...- Т.,2023,-201 б.
- 7.Elomonovich, E. O. (2022). OILA PSIXOLOGIYASINING NAZARIY ASOSLARI, OILAVIY MUNOSABATLAR PSIXOLOGIYASI. *Gospodarka i Innowacje.*, 20, 49-51.
- 8.Eshmuradov Olmosbek Elamanovich (2021). OILA BARQARORLIGINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (4), 1318-1323.
- 9.М. А. Тилакова, & О. Э. Эшмурадов (2021). КРЕАТИВ КОБИЛИЯТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ. *Scientific progress*, 1 (6), 143-149.
1. Eshmurodov, O. (2023). SOG'LOM PSIXOLOGIK MUNIT OILA BARQARORLIGINING OMILI SIFATIDA. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, (I). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/9088>
- 10.Eshmurodov, O. (2023). ҚИЗЛАРНИ ОИЛАВИЙ ХАЁТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК ЖИХАТЛАРИ. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, (I). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/9087>
- 11.Eshmurodov O. E. SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF MAINTAINING FAMILY-MARRIAGE RELATIONS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 12. – С. 803-807.
2. Эшмурадов О. Э. ОИЛАВИЙ МУНОСАБАТЛАРДА ШАХС МОСЛАШУВЧАНЛИГИ ХУСУСИЯТИНИНГ ОИЛА МУСТАҲКАМЛИГИГА ТАЪСИРИ: DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.21.57.012> Эшмурадов Олмосбек Эламонович, Термиз давлат университетининг Педагогика институти Психология кафедраси катта ўқитувчиси //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 1-Махсус сон. – С. 377-380.
- 12.Eshmurodov, Olmosbek. "ОИЛА МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ." *Scienceweb academic papers collection* (2022).
- 13.Эшмурадов О. Э. Оиланинг маънавий-ахлоқий хусусиятлари ва оила мустаҳкамлигини таъминлаш имкониятлари //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 1082-1085.

14. Эшмуратов, О. Э. "Оилавий муҳит ва оилавий муносабатлар психологиянинг ўрганиш предмети сифатида." *ЎзМУ хабарлари* " Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университети илмий журнали (2019): 162-164
15. Eshmurodov O. ОИЛА МУСТАҲКАМЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ //Scienceweb academic papers collection. – 2022.
16. Norbosheva, M. (2023). ИГРА КАК СРЕДСТВО ОВЛАДЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 3(2). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/8384>
17. Norbosheva, M. (2022). МУЛОҚОТ ЖАРАЁНИДА МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛА ШАХСИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7459>
18. Norbosheva, M. (2022). О ТЕХНИКЕ НАЧАЛА РАЗГОВОРА С КЛИЕНТОМ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ КОНСУЛЬТИРОВАНИИ. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7456>